

A Critical Discourse Analysis of the Novel “Shohar-e Ahu Khanum.”

Ahmad Parsa¹ | Vahid Mobarak^{2*}

1. Master's degree in Persian Language and Literature, Faculty of Persian Language and Literature, Razi University, Kermanshah, Iran.. E-mail: .A.parsa@Razi.ac.ir
2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.E-mail: vahid_mobarak@Razi.ac.ir

---

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 28/08/2024

Received in revised form:

01/01/2025

Accepted: 06/01/2025

Published online: 28/03/2026

Keywords:

Norman Fairclough,
Critical Discourse
Analysis,
Afghan,
Shohare Ahoo khanum,
Discourses of Story,
Tradition
and Modernity,
Love and Patriarchy.

ABSTRACT

Critical discourse analysis is an interdisciplinary theory and method that deals with linguistic analysis at the three levels of description, interpretation, and explanation, and it is based on the fact that there is a two-way relationship between the structure and meaning of the text and the structures and actions. To find this connection, one should know the discourses of each text. This descriptive-analytical research has investigated the story of "Shohar-e Ahu Khanum" by Afghani with the critical discourse analysis method in order to know the text in its cultural and historical context and to determine the effectiveness and influence of the discourses of the text by showing social institutions and processes. The aim is to know how the linguistic functions of the text are related to the discourse actions and the cultural and ideological structures of the society and to answer “what discourses does this story contain?” By criticizing and analyzing the story, it was found that the burden and suspense of the story is on the shoulders of the romantic discourse that the three main characters (in other words a family) are involved with, but in the inner layers, the problems of the society, especially Women's issues are observable. Its discourse acts are in a discursive position and different, and sometimes conflicting voices can be heard from the text. The interdiscourse of the social actions of the story originates from a broad social process called modernity because the romantic relationships, the patriarchal voice and the hijab issue raised in the story are no longer fully included in the framework of the traditional discourse and are interacting. They are with modernity and revision in themselves.

Cite this article: Parsa, A. & Mobarak, V. (2026). A Critical Discourse Analysis of the Novel “Shohar-e Ahu Khanum.”. *Research in Narrative Literature*, 15 (1), 1-28.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/rp.2025.11034.1991

Extended abstract

Introduction

Although stories and story writing have a long history in Iran, writing a novel in a new way that encompasses all aspects of life is new. Afghani is one of the writers who has a style in Kermanshah school of story writing, and the novel "Shohar-e Ahu Khanum" is a realistic story that deals with the most important issues raised at the beginning of the last century and describes the way Iranians deal with modernity. The two main heroes of this story represent two groups of women who seek rights and who are separated from each other by the tendency of tradition and modernity, and Seyyed Miran is the male hero of this story who, in the struggle of love and lust, religion and affection, inside and out, melts both himself and Ahu. Homa is a sign of the modernist movement that tries to gain some of her personal and social rights, with the help of Seyyed Miran, in a society that is strongly patriarchal. Presence in society and type of work and clothing, forced movement towards a specific type of life, non-normative expression and vocabulary, debt and the disintegration of the family framework can be considered an inevitable manifestation of Homa's modernism. In contrast, the author's general understanding and response to how the traditional family structure is structured revolves around emotion, which is broken by modernity and incorrect modernism. In this work, Afghani shows the benefits and harms of modernity and modernity, with regard to the environment, and points out the necessity of facing the manifestations of modernity, industry and urban life and the speed of life. Since the novel represents an important part of the confrontation between tradition and modernity in the history of Iran and Kermanshah, this article attempts to use a descriptive-analytical method to determine the impact of society on the text of the novel *The Deer Husband*, to explore and analyze the discourses in it, and to determine their connection with historical developments.

Method

This essay uses a descriptive-analytical method to examine "Shohar-e Ahu Khanum" based on Fairclough's critical discourse analysis perspective.

Conclusion

At the descriptive level, the empirical value of words, extreme phrasing, lexical relational value, euphemism, and expressive value of words are raised and examined. For example, the use of the word "weak" used in the story of the deer's husband by the male character of the story in addressing his wives has a clear empirical value in terms of meaning and also shows a definition of the relationship between two people. In this story, the phrase "to name someone" is consciously avoided and the phrase "to put a name on someone" is used instead. The use of the words martyrdom and death; love and lust is also seen to be intentional. Grammatically, determining action, active and passive; nominalization and initialization, passiveization, aspect

of verbs, showing the formality or authority of the addressee or speaker have expressive and relational values. In fact, the formation and turn-taking of the conversation participants also carry a significant descriptive value.

In this text, Homa is often the active one and is in contrast to Ahu's activeness. Seyyed Miran also changes from active to active in a decreasing process. In terms of aspect, the clarity of the sentence structure and the verbs' reporting make the reader aware of the events without any ambiguity.

Among the dual contrasts in this text, we can mention tradition and modernity, the rights of women and men, religion and corruption, love and lust. The presence of local words from Kermanshah and references to the Kurdish dialect indicate informal language and writing, and since the novel's audience is the majority of the population, this appears to be quite natural. Ahu's polite use of language and Homa's explicit criticism of Seyyed Miran demonstrate part of the text's femininity. The dominance of known sentences over unknown ones indicates the realism of the text, and the important conceptual metaphors of this story are: A good and pious woman is the pillar of life and family; lust has no result other than destruction; part of social corruption is traced back to poverty; people and social institutions are the playthings of power. The setting of the story is Kermanshah, and environmental components and signs are included in the text. The two-way relationship between the text and social structures is an indirect relationship, and to find the type of relationship between the text and social structures, we must see what discursive space the text belongs to and in what context and context it was produced. (For example, does it have a patriarchal attitude in the transition from tradition to modernity?) The context of the situation determines the cultural and social contexts of the text. Intertextuality characterizes the connection of the text with written sources through abstraction, quotation, etc., and interindividuality demonstrates the continuity of the speaker and the audience or audiences. Subjects, content, and relationships are valued within the framework of the social system resulting from discourse.

Results

The successful novel "Shohar-e Ahu khanum" has been able to show the pitiful pain and suffering of women who, under the rule of the domineering discourse of power and religious patriarchy and misogyny, see their emotional, prestige and psychological capitals wasted by the lust and love of men. On the other hand, it has demonstrated the power of love in conquering people and has provided a precise description of the transition from tradition to modernity. It has not limited modernism and innovation to specific individuals and has shown its dominance over the family and society. By depicting the form of the family and society, the social obligations of modernity have invited thinkers and people to find the right solutions to overcome the weaknesses of each of the discourses of patriarchy, innovation, coercion and reluctance, etc. The discourses of the story are separation from traditional society and transition

to modernity and are an attempt to eliminate inequality and injustice. The discovery of the veil has been presented as a demand for hegemony and power, and has spoken of romantic relationships and their beauty and ugliness. The representation of such issues by a literary work shows the capacity and function of literature to address human and social issues. From the perspective of social pathology, the novel *The Deer's Husband*, by welcoming the decline of patriarchy, condemns misogyny and oppression against mothers, and calls for the function of domination and power to be in line with this perspective.

خوانش رمان شوهر آهو خانم بر اساس دیدگاه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف

احمد پارسا^۱ | وحید مبارک^{۲*}

۱. کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

رایانامه: A.Parsa@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

رایانامه: V.mobarak@Razi.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۸

واژه‌های کلیدی:

فرکلاف،

تحلیل گفتمان انتقادی،

علی محمد افغانی،

شوهر آهو خانم،

سنت و مدرنیته.

تحلیل گفتمان انتقادی، نظریه و روشی بینارشته‌ای است که در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین به تحلیل متن می‌پردازد و بر آن است که رابطه‌ای دوسویه میان ساختار و معنای متن با ساختارها و کنش‌های اجتماعی وجود دارد و برای یافتن این ارتباط، باید، گفتمان‌های هر متن را شناخت. این پژوهش توصیفی-تحلیلی، داستان «شوهر آهو خانم» افغانی را با روش تحلیل گفتمان انتقادی، بررسی کرده است تا گفتمان‌های متن را در بستر فرهنگی و تاریخی آن بشناسد و تأثیرپذیری و تأثیرگذاری گفتمان‌های متن را با نهادها و فرایندهای اجتماعی و پیوندشان با قدرت و ایدئولوژی را نشان دهد. هدف، شناخت چگونگی ارتباط کارکردهای زبانی متن با کنش‌های گفتمانی و ساختار-های فرهنگی و ایدئولوژیک جامعه است و این جستار، پاسخی به این پرسش است که این داستان چه گفتمان‌هایی را در خود دارد؟ با نقد و تحلیل داستان مشخص شد که از لحاظ ساختار روایی، بار پیرنگ و تعلیق داستان بر دوش گفتمان عاشقانه است که سه شخصیت اصلی (میران، آهو و هما) با آن درگیرند؛ اما در لایه‌های درونی‌تر، مشکلات جامعه به ویژه مسائل زنان در آن دیده می‌شود. کنش‌های گفتمانی متن در موقعیتی بیناگفتمانی قرار دارند و آواهای متفاوت و گاه متضاد را می‌توان از متن شنید. بیناگفتمانی کنش‌های اجتماعی داستان از فرایند اجتماعی گسترده‌ای به نام مدرنیته سرچشمه می‌گیرد چرا که روابط عاشقانه، صدای مردسالارانه و مسأله حجاب، به طور کامل در چارچوب گفتمان سنت نمی‌گنجد و در حال تعامل با مدرنیته و بازنگری در خود هستند.

استناد: پارسا، احمد و مبارک، وحید (۱۴۰۵). خوانش رمان شوهر آهو خانم بر اساس دیدگاه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف.

پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۵(۱)، ۱-۲۸.

ناشر: دانشگاه رازی

حق مؤلف © نویسنده‌گان.

DOI: 10.22126/rp.2025.11034.1991

۱. پیشگفتار

هرچند که داستان و داستان‌نویسی در ایران، سابقه طولانی دارد؛ ولی نوشتن رمان به شیوه نو که در برگیرنده تمام جنبه‌های زندگی باشد، جدید است. افغانی از نویسندگان صاحب‌سبک در داستان‌نویسی مکتب کرمانشاه است و رمان «شوهر آهو خانم»، از داستان‌های واقع‌گرایی است که به مهم‌ترین موضوعات مطرح در آغاز سده گذشته پرداخته و نحوه برخورد ایرانیان را با تجدد بیان کرده است. دو قهرمان اصلی این داستان، نماینده دو گروه از زنان حق‌طلبی هستند که با گرایش سنت و تجدد از یکدیگر جدا می‌شوند و سید میران، قهرمان مرد این داستان است که در کشاکش عشق و هوس، دین و دلدادگی، درون و برون، هم خود و هم آهو را می‌گذارد. هما، نشانه‌ای از جریان نوگرایی است که می‌کوشد برخی از حقوق شخصی و اجتماعی خود را، به یاری سید میران، در جامعه‌ای که به شدت مردسالار است، به دست آورد. حضور در اجتماع و نوع کار و پوشش، حرکت اجباری به سوی زندگی شهری، شیوه بیان و واژگان هنجار گریز، بدهی و از هم پاشیدن چارچوب خانوادگی، نمودی گریزناپذیر از تجددطلبی هما، می‌تواند تلقی شود. در مقابل، برداشت و پاسخی کلی که نویسنده به چگونگی ساختار خانواده سنتی می‌دهد بر محور عاطفه می‌چرخد که با تجدد و نوگرایی نادرست، در هم شکسته می‌شود. افغانی در این اثر، منافع و مضار تجدد و مدرنیته را، با توجه به محیط، نشان می‌دهد و ناچاری روبروشدن با جلوه‌های تجدد، صنعت و زندگی شهری و سرعت در زیست روزگار معاصر را گوشزد می‌کند. چون رمان شوهر آهو خانم بخشی مهم از رویارویی سنت و مدرنیته در تاریخ ایران و کرمانشاه را نشان می‌دهد، به این خاطر، جستار حاضر می‌کوشد با روش توصیفی-تحلیلی تاثیر جامعه بر متن رمان شوهر آهو خانم را مشخص کند و گفتمان‌های موجود در آن را بکاود و تحلیل نماید و پیوند آنها را با تحولات تاریخی مشخص کند. به‌طور خیلی خلاصه، این داستان، بیانگر ورود یک زن مطلقه درمانده (هما) به متن زندگی و خانواده سید میران است که منتهی به گسستن نظم خانوادگی سید میران می‌شود. وی که مرامی پهلوانی و گرایشی دینی دارد در طی هفت سال، با حمایت از همای خراباتی و مقروض و بی‌پناه، اعتبار حیثیتی خود را از دست می‌دهد و در جریان نوگرایی رضاشاهی که به کشف حجاب کسانی چون هما می‌انجامد، آواره می‌ماند، چراکه کارهای هما را نمی‌پسند و از طرفی، توان دل‌بریدن از او را ندارد تا به آنجا که آهو را می‌راند و می‌خواهد با هما به سفری بی‌بازگشت برود. سه پسر و یک دختر سید میران، نقش تعیین‌کننده‌ای در جریان داستان ندارند. در آخرین لحظه، آهو از بی‌تفاوتی درمی‌آید و با جلوگیری از سفر سید میران در وسط گاراژ،

زندگی خود را از پاشیدن می‌رهاند.

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

این جستار با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی «شوهر آهو خانم» بر اساس دیدگاه تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف پرداخته است و به این پرسش‌ها پاسخ می‌دهد که چه گفتمان‌هایی در رمان «شوهر آهو خانم» علی‌محمد افغانی مطرح شده و تا چه اندازه با ایدئولوژی و قدرت‌های حاکم بر جامعه، ارتباط داشته‌اند؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

این پژوهش‌ها بخشی از تحقیقات مرتبط با مقاله حاضر را نشان می‌دهد:

قبری (۱۳۸۳) در پایان‌نامه‌اش با تحلیل گفتمان داستان‌های کوتاه معاصر بزرگ‌سالان و نوجوانان، به این نتیجه می‌رسد که متون ادبی و داستان نیز مانند متن‌های سیاسی، ساختاری گفتمان‌مدار دارند. اباذری و امیری (۱۳۸۴) با «بازخوانی شوهر آهو خانم» این رمان را تاریخ‌گرا دانسته‌اند. قربانی (۱۳۸۹) در تحقیق خود به نقد جامعه‌شناختی رمان شوهر آهو خانم پرداخته و وضعیت فرهنگی جامعه و وضعیت زنان را در دوره رضاشاه بررسی کرده است. کوچکی (۱۳۸۹) با بررسی سیمای زن در رمان «شوهر آهو خانم» مدعی شده‌است که آهو و هما، از افراد وابسته به سنت و متمایل به تجدد و خواهان نایل شدن به حق خود هستند. عسگری و بیات (۱۳۹۲) به بررسی جایگاه علی‌محمد افغانی و رمان او و تأثیرش بر داستان‌های پس از آن پرداخته‌اند. قاسمی (۱۳۹۲) در پژوهش خود به بررسی روانشناختی شخصیت‌های رمان «شوهر آهو خانم» پرداخته است. رنجبر و نجفی (۱۳۹۲) بر پایه نظریه‌های زبان‌شناسی جنسیت به مطالعه رمان «شوهر آهو خانم» پرداخته‌اند. خجسته و فسایی (۱۳۹۶) معتقدند که در این داستان، روابط مردسالارانه حاکم است و این رمان مردسالاری را در پوشش دروغینی از فیمینیسیم ساختگی پنهان ساخته است. عباس صاحبی و همکاران (۱۴۰۰) هما را به دلیل پرخاشگری، ظاهرسازی، عدم احساس پشیمانی و سنگدلی، شخصیت زن ضد اجتماعی رمان شوهر آهو خانم دانسته‌اند. ستوده‌پور و همکاران (۱۴۰۱) در مقایسه دو رمان «شوهر آهو خانم» و «خواهر کاری» افغانی را متأثر از تئودور فرایزر بوده ولی خلاق در مضمون پردازی دانسته‌اند. پژوهش حاضر مستخرج از پایان‌نامه دانشجویی احمد پارسا (۱۳۹۸) با عنوان «تحلیل گفتمان انتقادی رمان شوهر آهو خانم» است و نشان می‌دهد که در دوره رضا شاه، نوگرایی صاحبان قدرت، بر نهادهای اجتماعی و سپس بر زندگی و

پوشش مردان و زنان اثر می‌گذارد و مولفه‌های سنت به نفع نوگرایی و تجدد عقب‌نشینی می‌کنند. در مطالعات و جستجوهای نگارندگان جستاری مشابه با عنوان این مقاله دیده نشد.

۱-۳. روش پژوهش و چارچوب نظری

برای نقد آثار ادبی روش‌های گوناگونی وجود دارد. در میان این رویکردها، «روش تحلیل گفتمان»^۱، که ریشه‌ای زبان‌شناختی دارد (یورگنسن و فیلیس، ۱۳۹۱: ۱۵۸) با نگاهی میان‌رشته‌ای به نقد آثار ادبی از لحاظ زبانی و ادبی و مفاهیم اجتماعی، اخلاقی، سیاسی و روان‌شناختی می‌پردازد. «نقد نمی‌تواند و نباید از صورت‌های متنی غافل بماند» (شعیری، ۱۳۹۰: ۳۲)؛ اما متن، همچون آینه‌ای شفاف نیست که به سادگی مسائل اجتماعی و انسانی را بازتاب دهد. بنابراین برای کشف معانی متون ادبی باید از روساخت متن به ژرف‌ساخت آن نقب زد و به نقد اثر پرداخت. فاولر^۲ (۱۳۹۶: ۲۳) معتقد است که «مضامین و ساختارهای فراگیرتر هر متن را منحصرأ روابط متقابل آن متن با زمینه اجتماعی و غیر اجتماعی می‌سازد». آقاگل‌زاده (۱۳۹۴: ۳) هم معتقد است که «الگوی تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف^۳ می‌تواند برای تحلیل، تفسیر و نقد متون ادبی و... مورد استفاده قرار گیرد».

یکی از مهم‌ترین متن‌ها، رمان است. «رمان مجموعه متنوعی از انواع گفتارهای اجتماعی و صداهاى فردی است که هنرمندانه سازمان یافته‌اند» (باختین^۴، ۱۳۹۴: ۴۲). «شوهر آهو خانم» افغانی، رمانی اجتماعی است و از همین رو، می‌تواند مورد مناسبی برای تحلیلی از نوع گفتمان انتقادی باشد.

رمان «شوهر آهو خانم»، از نظرگاه عناصر داستان، ویژگی‌های زبانی، بلاغی، فکری و از نظرگاه مکاتب ادبی مورد نقد قرار گرفته است؛ اما این پژوهش توصیفی-تحلیلی با تبیین و تفسیر متن قصد دارد به ارتباط متن با زمینه‌ها و بافت، ایدئولوژی، قدرت و فرهنگ که در زبان آن جامعه به رمز درآمده‌اند، برسد.

تعریف گفتمان

گفتمان، همان سخن است چه نوشتاری و چه گفتاری. در گفتمان، سخن فراتر از جمله مورد نظر است؛ هم از لحاظ فیزیکی و هم از لحاظ پیوندی که با بافت تاریخی، اجتماعی و فرهنگی پیدا می‌کند (ر.ک: آقاگل‌زاده، ۱۳۹۴: ۸ و فاولر، ۱۳۹۵: ۱۳۳ و یارمحمدی، ۱۳۹۳: ۴). در نگاه گفتمانی، وجه

1 . Discourse analysis method

2 . Fowler

3 . Norman Fairclough

4 . Bakhtin

اجتماعی متن همواره مورد نظر و برجسته است و گفتمان عبارت است از کلامی که دارای ساختار و ماهیت اجتماعی باشد و یا «شیوه‌ای خاص برای سخن گفتن درباره جهان و فهم آن یا فهم یکی از وجوه آن است.» (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۱: ۱۸) با توجه به این تعاریف، گفتمان، دیدن و در نظر گرفتن کارکرد ارتباطی و اجتماعی زبان است.

تحلیل گفتمان^۱

«تحلیل گفتمان یک گرایش مطالعاتی بینارشته‌ای است که از اواسط دهه ۱۹۶۰ در پی تغییرات گسترده علمی - معرفتی در رشته‌های مختلف علاقه‌مند به مطالعات نظام‌مند ساختار و کارکرد و فرایند تولید گفتار و نوشتار ظهور کرده است... تحلیل گفتمان تجزیه و تحلیل زبان در کاربرد آن است، در این صورت نمی‌تواند منحصر به توصیف صورت‌های زبانی مستقل از اهداف و کارکردهایی باشد که این صورت‌ها برای پرداختن به آن‌ها در امور انسانی به وجود آمده‌اند» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۷). در تحلیل گفتمان باید نقش و کارکرد کلام را در نظر داشت و بافت یا زمینه سخن را که ممکن است در یک محیط فیزیکی شکل گیرد و به حیطه‌های فرهنگی و اجتماعی گسترش یابد، بررسی کرد. همه نگرش‌های گفتمانی، تحلیل را از زبان شروع می‌کنند و به زبان ارجاع می‌دهند (ر.ک: یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۱: ۲۹). هدف تحلیل گفتمان، هویدا کردن ساختار عمیق و پیچیده تولید متن و جریان تولید گفتمان است (ر.ک: بهرام‌پور، ۱۳۷۹: ۱۷).

تحلیل گفتمان انتقادی^۲

در تحلیل گفتمان انتقادی یک گام فراتر برداشته می‌شود. «هدف تحلیل گفتمان انتقادی از تجزیه و تحلیل زبان، آشکارسازی روابط پنهان قدرت و فرایندهای ایدئولوژیکی در شکل دهی به گفتمان است» (آفاگل‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۱). از این جاست که پای گفتمان ممکن است به مسائل سیاسی نیز باز شود. «تحلیل انتقادی گفتمان نحوه استفاده غیر مشروع از قدرت جمعی را که از طریق نوشتار و گفتار در یک بافت اجتماعی و سیاسی صورت می‌گیرد بررسی می‌نماید» (یارمحمدی، ۱۳۹۳: ۱۶؛ نیز ر.ک: فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۲؛ و نیز هلیدی و حسن^۳، ۱۳۹۳: ۶۲) و «تحلیل‌گر انتقادی برآنست تا ساز و کار عدم مساوات اجتماعی نهفته در لایه‌های زیرین گفتمان را کشف کرده و نشان دهد» (یارمحمدی، ۱۳۸۳:

1 . Discourse Analysis

2 . Critical Discourse Analysis

3 . Halliday and Hassan

۴). وجه انتقادی گفتمان در این پژوهش می‌تواند در پی یافتن بسترهای نابرابری در حقوق زن و مرد باشد.

نکته دارای اهمیت این است که زبان و اجتماع کارکردهای جداگانه ندارند و «فرض بر این است که پیوندی معنادار میان ویژگی‌های خاص متون، شیوه‌هایی بیان و تعبیر و نیز ماهیت عمل اجتماعی، وجود دارد» (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۹۸). برای درک این کنش اجتماعی زبان است که فرکلاف، گفتمان را در سه سطح قابل بررسی می‌داند؛ سطح توصیف، سطح تفسیر و سطح تبیین.

بیان سه سطح تحلیل گفتمان انتقادی

در سطح توصیف، ارزش تجربی واژگان، عبارت‌بندی افراطی، ارزش رابطه‌ای واژگانی، حسن تعبیر و ارزش بیانی واژگان مطرح و بررسی می‌شوند. مثلاً کاربرد واژه «ضعیفه» که در داستان شوهر آهو خانم توسط شخصیت مرد داستان در خطاب به زنانش استفاده می‌شود، از لحاظ معنایی دارای ارزش تجربی مشخص است و تعریفی از ارتباط بین دو شخص را هم نمایان می‌کند. در این داستان، آگاهانه از عبارت «گذاشتن اسمی بر روی کسی» به جای «صیغه کردن» استفاده می‌شود. در کاربست واژه‌های شهادت و مرگ؛ عشق و هوس نیز عمده دیده می‌شود. هما در این متن اغلب کنش‌گر است و در تقابل با کنش‌پذیری آهو قرار دارد. سیدمیران نیز در روندی کاهشی از کنش‌گر به کنش‌پذیر تبدیل می‌شود. در وجهیت، معلوم‌بودن نهاد جمله‌ها و اخباری بودن افعال سبب می‌شود که خواننده در جریان امور قرار گیرد. از تقابل‌های دوگانه می‌توان به سنت و نوگرایی، حقوق زنان و مردان، دین و فساد، عشق و شهوت در این متن اشاره کرد. وجود واژگان محلی کرمانشاه و اشاره به لهجه کردی بر زبان و نگارش غیر رسمی دلالت دارند و چون مخاطب رمان اکثریت مردم هستند این امر طبیعی می‌نماید. غلبه جمله‌های معلوم بر مجهول، نشانگر واقع‌گرایی متن هستند و نگاشت‌های مهم استعاره‌های مفهومی این داستان عبارتند از: زن خوب و پارسا ستون پایدارکننده زندگی و خانواده است؛ بخشی از فساد اجتماعی به فقر بازمی‌گردد؛ مردم و نهادهای اجتماعی بازیچه دست قدرت‌اند. مکان داستان کرمانشاه است و مولفه‌ها و نشانه‌های محیطی جابه‌جا در متن گنجانده شده‌اند.

در ارتباط دو طرفه متن و ساختارهای اجتماعی، باید دید که متن به چه گفتمانی تعلق دارد و در چه بافت و زمینه‌ای تولید شده است. بافت موقعیت، زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی متن را مشخص می‌کند.

جان مایه در گفتمان برابر نهاده‌ای برای درون مایه در داستان

فرکلاف (۱۳۷۹: ۲۱۹) در سطح تفسیر ساختار متن، بحثی با عنوان جان مایه متن یا تفسیر آن به عنوان یک کل واحد را مطرح می‌کند. جان مایه متن را می‌توان معادل اصطلاح درون مایه یا فکر و اندیشه مسلط بر داستان دانست (ر.ک: میرصادقی، ۱۳۸۵: ۱۷۴). تفسیر، فکر و اندیشه مسلط بر متن را مشخص می‌کند.

سطح سوم: تبیین

در سطح تبیین، گروه‌بندی‌های اجتماعی و روابط بین آنها و ارتباطشان با نهاد قدرت و جامعه، بیان می‌شود. فرکلاف (۱۳۷۹: ۲۳۵) در این باره می‌گوید: «تبیین، نشان می‌دهد که چگونه ساختارهای اجتماعی، گفتمان را تعیین می‌بخشند و گفتمان‌ها چه تأثیرات بازتولیدی می‌توانند بر آن ساختارها بگذارند». در این سطح، جایگاه زن را در خانواده می‌توان از میزان مشارکت و نوع مشارکت زن در مکالمه زن و مرد، مورد توجه قرار داد و به این نتیجه رسید که این گفتمان به فرایند اجتماعی مرد سالارانه تعلق دارد یا نه؟ در این مرحله است که متن به ساختارهای کلان اجتماعی، سیاسی و فرهنگی پیوند زده می‌شود (ر.ک: قبادی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۴۹). بینامتنیت در تحلیل گفتمان انتقادی، از این جهت مهم است که بدانیم هر گفتار یا نوشتاری بر چه پیش فرض‌هایی بنا شده است. این پیش فرض‌ها ممکن است توسط نهاد قدرت تعیین شوند. وجه انتقادی گفتمان در پی کشف این پیش فرض‌ها و تعیین اندازه تأثیر آنهاست.

از طرفی، ایدئولوژی (مجموعه‌ای از عقاید، برداشت‌ها و ارزش‌های نظام‌مند) و قدرت دو اصطلاح مهم در حوزه تحلیل گفتمان انتقادی هستند و ایدئولوژی، ابزاری در دست قدرت‌ها، برای سلطه است و در متن، اغلب خود را پنهان می‌کند. (ر.ک: یارمحمدی ۱۳۸۳: ۱۸۱) البته، در گفتمان انتقادی، قدرت محدود به قدرت سیاسی نمی‌شود.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

تحلیل گفتمانی داستان

در این قسمت، داستان در سه مرحله توصیف، تفسیر و تبیین بررسی می‌شود. می‌کوشیم با شناخت خانواده سرابی یا سه شخصیت اصلی داستان (سیدمیران سرابی، آهو و هما) که برش و نمونه‌هایی از جامعه هستند.

۲-۱. توصیف

در سطح توصیف، ویژگی‌های این سه شخصیت از گفتگوی آنان با همدیگر و با سایر شخصیت‌های داستان و از سخنان راوی که طرح داستان را شکل می‌دهد و با وصف که فضای داستان را ترسیم می‌کند، باز شناخته می‌شود.

سیدمیران

الف. ویژگی‌های کلی شخصیت

سیدمیران نانا در آغاز داستان و در اولین برخورد خواننده با او، در دکان نانوايي اش این گونه معرفی می‌شود: «مرد میانه بالا و سیاه چرده‌ای دیده می‌شد که پالتو خاکستری رنگ از جنس برک خراسان به تن داشت. پیشانی‌ش بلند و هموار، ابروهایش پرپشت و چشم‌هایش گیرنده و نافذ بود. در چهره اندکی لاغر و کشیده‌اش، با خطوط عمیق و کاملی که داشت، زیرکی نیرومندی خوانده می‌شد که قبل از آن که خشک و کاسب‌کارانه باشد مردانه و مهربان بود. موهای سفید صورت و سرش تا آن جا که از زیر کلاه تازه باب شده شاپو نمایان بود بر سیاه می‌چربید. دکمه‌های پالتویش با بی‌قیدی لوطی‌واری باز بود و از زیر آن کت و شلوار قهوه‌ای راه راه، جلیقه و حتی بند ساعت جیبی‌اش به چشم می‌خورد. این مرد، میران یا بهتر بگوییم، چنانکه از تابلوی دکانش خوانده می‌شد، سیدمیران سرابی صاحب نانوايي حاضر بود» (افغانی، ۱۳۹۵: ۲۳).

در توصیفات ظاهری و فیزیکی سیدمیران، اینکه او کلاه شاپویی که تازه مُد شده را می‌پوشد نشان پذیرفتن مسائل نوورود به زندگی اجتماعی است. اینکه دکمه‌های پالتویش لوطی‌وار باز است با بی‌قیدی و دیگر صفات اخلاقی او متناسب است و پوشش ویژه‌ای را نشان می‌دهد، و اینکه لقب سید را برای خود می‌پسندد نشان از مذهبی بودن او دارد. نویسنده در همین بند با جملاتی مانند «در چهره‌اش زیرکی نیرومندی خوانده می‌شد و مردانه و مهربان بود» با واژه‌های حسی که بیانگر ارزش بیانی هستند، وضعیت درونی او را نشان می‌دهد. نویسنده با وجود بعضی ضعف‌های اخلاقی سیدمیران، در سه جای داستان او را قهرمان داستان معرفی می‌کند: «قهرمان این داستان با طبع سنگین و خویش‌دار»، «قهرمان پاک دل ما»، «انسانی با مشرب عارفانه قهرمان این داستان». این واژه‌ها که ارزش تجربی مثبت دارند، نگاه مثبت و تأییدکننده نویسنده را به سیدمیران نشان می‌دهند. از دیگر نشانه‌هایی که نگاه مثبت نویسنده را در چند جای داستان به سیدمیران نشان می‌دهد، کاربرد عباراتی چون «پاکدامنی ذاتی،

خوش قلبی ذاتی، نجابت ذاتی و گشاده طبعی ذاتی» است.

ب. جنبه مذهبی

زبان سیدمیران هنگام گفتگو، اصطلاحات، عبارات، احادیث و امثالی می‌شنویم که نشان از مذهبی بودن او دارد. «من قبول می‌کنم که نرخ بستن به اجناس یک سنت اسلامی نیست و حضرت امیر، علی(ع) در زمان حیات و خلافت خود تا بود هرگز چنین چیزی را جائز نشمرد» (همان: ۲۹)؛ یا «از حضرت رسول روایت است، هر زنی که به شوهر بگوید از تو یا در خانه تو نیکی ندیدم بهشت بر وی حرام خواهد شد» (همان: ۵۰۹). نکته‌ای که در همین جمله اخیر می‌بینیم این است که سیدمیران بخش-هایی از گزاره‌های دینی را که به نفع خود تفسیر می‌کند. او در پاسخ آهو که به عقد کردن هما اعتراض می‌کند، این طور می‌گوید: «ترا نشناخته بودم میران! ترا نشناخته بودم؟—حالا بشناس! حالا بشناس! این خیلی است هان! مگر خلاف شرع کرده‌ام» (همان: ۲۶۸).

یا در پاسخ هما که درخواست رفتن به سینما دارد، می‌گوید: «سینما معصیت دارد؛ اختراع شیطان است؛ گناه است گناه» (همان: ۴۹۱). این درحالی است که پیش از این، او با هما و در مجلس رقص، شراب خورده و انواع جفاها را نسبت به آهو روا داشته است. در اوایل داستان وقتی با دیدن هما، دچار وسوسه می‌شود، نویسنده ذهن او را چنین بازنمایی می‌کند: «مرد مومن از روی بیم و پاکدلی به یاد این روایت مذهبی افتاد: و پرهیزید از زنان که امت شیطان‌اند» (همان: ۳۵).

ج. دیدگاه اجتماعی

سیدمیران از واقعه «کشف حجاب» که نویسنده در جای جای رمان به آن پرداخته، ناخشنود است: «او از لحاظ تعصب مذهبی شدید و خودخواهانه‌ای که به خصوص در مسئله حجاب داشت، از این پیش آمد که به گفته بعضی از همفکرانش، هجوم قُلدرانه‌ای بود به سنگر دین، البته نمی‌توانست خوش دل باشد» (همان: ۴۱۰). از همین جمله پیداست که سیدمیران با اینکه از کشف حجاب ناراضیست اما لاقلاً مانند همفکرانش، آن را هجوم تند به سنگر دین نمی‌داند. «به عقیده او در حقیقت این حجب و حیای باطنی و فطری زن بود که مانند دیواری پولادین و نفوذناپذیر از آسیب هرگونه لغزش و خطا در امانش می‌داشت. قلعه زن، همین حجب و حیای باطن بود نه چادر و چاقچور» (همان: ۴۱۲). تشبیهات قلعه حجاب یا زندان چادر که در چارچوب استعاره هم قابل بررسی است، بیانگر دو تلفی (موافق و مخالف) از حجاب است که از دیدگاه تحلیل گفتمان درخور توجه است.

سیدمیران در آغاز آشنایش با هما، وقتی که هما از تمایل خود به کار کردن سخن می‌گوید؛ اینچنین پاسخ می‌دهد: «در جامعه و محیطی که ما زندگی می‌کنیم زن یا باید بیخ خانه بماند یا اگر می‌آید، مثل حلزون، خانه‌اش را نیز به دوش بگیرد و با خود بیاورد هر دو دستش را محکم به بند نقاب و چادرش بگیرد که باد پس نزند و چشم نامحرم بر روی او بیفتد» (همان: ۱۰۱). از این جملات فهمیده می‌شود که سیدمیران جامعه و محیط را برای آزادی زن مناسب نمی‌بیند و در ادامه می‌گوید: «آن نور ایمان و اخلاقی که باید بر دل‌های ما بتابد و نگاه‌هایمان را تصفیه، دست‌هایمان را بی‌خطا، و قدم‌هایمان را بی‌لغزش کند، هنوز از افق ما سر نزده است» (همان: ۱۰۳)؛ اما، در جایی دیگر در گفتگو با هما می‌گوید: «چادر قلعه زن است، و این نقشه فرنگی‌هاست که ما را به بی‌ناموسی بکشاند؛ که قرآن را از دست ما بگیرند و اسلام را ضعیف کنند» (همان: ۲۰۴). زمینه دینی نگرش میران از این گفته‌ها هویدا است.

د. زبان نماینده گفتمان مردسالارانه

سیدمیران مانند بسیاری از مردان هم‌عصرش، حرف اول را در خانه می‌زند و آهو هم این را می‌داند و پذیرفته است: «اخلاق او را می‌دانست، که هر چه می‌گفت همان بود؛ در خانه یا حتی بیرون، بالای حرفش حرفی نمی‌شد زد» (همان: ۶۲). در بسیاری از موارد سیدمیران در درخواست‌هایش از آهو فعل‌های امری به کار می‌برد مثلاً: «غذا را زودتر بکش، بعد از شام در بیرون کار دارم» (همان: ۶۲). روساخت این جمله به صورت‌های دیگری نیز قابل بازگو کردن است؛ اما این که از میان صورت‌های مختلف به صورت امری ادا می‌شود، ارزش رابطه‌ای اقتدارگرا را که ناشی از نظام مردسالارانه است نمایش می‌دهد.

جالب آن است که آهو از میان صورت‌های محتمل جملات، با جمله پرسشی که احتیاط ناشی از ضعف او را نشان می‌دهد، به شوهرش می‌گوید: «آیا واجب است که همین امشب انجام شود؟»، می‌توانست به شکل امری بگوید «این کار را بگذار برای شبی دیگر». وقتی آهو در ادامه می‌گوید که یکی از همسایه‌ها از آنان خواهش کرده‌است که امشب به خانه آنان بروند، سیدمیران باز با جمله امری اینچنین پاسخ می‌دهد: «با همه این حرف‌ها امشب باید در گذری؛ یکی را بفرست بگو فردا شب». او جمله امری خود را با قید «باید» مؤکد می‌کند.

این ویژگی‌ها با ورود هما به زندگی‌اش دچار دگرگونی می‌شود؛ ایمان و موقعیت اجتماعی و

دارایی او دچار تزلزل می‌شود. به همین دلیل شخصیت سیدمیران را نمی‌توان در کل داستان یکدست و متوازن دید. از لحاظ شخصیت‌پردازی او دارای شخصیتی پویا است نه ایستا، گرچه که این تغییرها، همه به سمت تعالی نیست. در پایان فصل اول داستان می‌خوانیم که نماز سیدمیران به دلیل مشغله ذهنی قضا می‌شود و در پایان فصل پانزدهم می‌بینیم که او علاوه بر میخوارگی، نماز را هم ترک گفته است و خطاب به هما می‌گوید: «من تارک الصلوات نبودم تو تارک الصلواتم کردی» (همان: ۶۸۴).

د. هوسباز گمراه - عاشق بی‌قرار

وجه پوشیده دیگری از شخصیت سیدمیران که برای دیگران و خودش و خواننده تازگی دارد، درماندگی او در برابر هوس و عشق است. اما هوس یا عشق؟ کاربرد هوس، در آغاز کار سیدمیران و هما از زبان دیگران در داستان دیده می‌شود و تا نیمه داستان در این گروه‌های واژگانی ادامه دارد: «جوانه‌های تازه جوانی و هوس، عشق پیری و هوس‌های کودکی، شرری از یک هوس سوزان، بوی هوس، تپش هولناک یک هوس درونی، به خاطر یک هوس، چنین هوس رسواکننده و زشتی، باتلاق بی‌سر و تهی از هوس، هوس زن جوان داشتن، آتش هوس، هوس ناپایدار و زودگذر، هوس جوانی، این هوس، یک هوس زودگذر»؛ اما، در نیمه دوم کتاب، ارزش‌گذاری و داوری در باره ارتباط سیدمیران با هما با واژه عشق بازگو می‌شود نه با واژه هوس. این دو واژه هر کدام ارزش تجربی خاص خود را دارند.

این نوع کاربرد واژه با نگاه مثبتی که نویسنده به سیدمیران دارد، هماهنگی کامل دارد گویی از سر نیازی است؛ چیزی که در زندگی سیدمیران حتی با وجود فرزندان، کمبودش دیده می‌شود: «زندگی - اش با همه کامیابی‌ها و زیر و بالاها، با همه حرص و جوش‌ها یا شکست‌ها، چیزی خشک و خالی و بی‌معنی بود» (افغانی، ۱۳۹۵: ۱۸۰). ناگهان، در اواسط داستان می‌خوانیم: «عشق هوس‌آمیز و نامتناسبی که سه سال و نیم پیش از آن شروع شده بود اینک چنان شکل نگفتنی به خود گرفته بود و افسانه‌آمیز و اعجاب‌آور می‌نمود» (همان: ۴۷۵).

بخش‌های مفصلی از این رمان با دید مثبت به موضوع عشق می‌پردازد. «مسئله عشق، تصویر عشق، اسرار مگوی عشق، اکسیری خدایی، دام عشق، عشق و دلبری، عظمت عشق، سکوت عاشقانه مطلق، عشق خانمان‌سوز، عشق باطنی، جادوی عشق، عشق پاکباز، عشق شورانگیز او، بیماری عشق، چنگ عشق دیوانه‌کننده، عشق خلل‌ناپذیرش». این ترکیب‌ها، عشق را با تمام ویژگی‌های شناخته شده‌اش

بازنمایی می‌کنند.

برخی از جملات بازگو کننده ارزش تجربی، رابطه‌ای و بیانی عشق سیدمیران است. سیدمیران سعی می‌کند در اوایل آشنایی به عشق خود جنبه مذهبی و دینی دهد. «مرد چند لحظه دیگر ایستاد تا یار بی-همتایی را که به زبان شرع، عشق خود را به وی اظهار کرده بود، دقیق‌تر بنگرد» (همان: ۱۷۸). وی، عشق را خارج از اختیار انسان می‌داند: «مسئله عشق در قاموس انسانی چندانکه غریزی است اختیاری نیست» (همان: ۱۷۶). جملاتی اینچنین که با فعل «است یا نیست» تمام می‌شوند، حکمی کلی را بیان می‌کنند این گونه جملات علاوه بر ویژگی تجربی و واقع‌نمایی، ارزش بیانی را نیز باز نمود می‌دهند. حرف «که» یا «چندانکه» پیوند بین دو جمله را ایجاد کرده و باعث کم‌شدن قاطعیت جمله شده است. به جای آن اگر از علامت «،» استفاده می‌شد گزاره «اختیاری نبودن عشق» قطعیت بیشتری می‌یافت.

سیدمیران کار خود را اگر چه شرعی و عرفی می‌داند اما آن را غیر اخلاقی می‌بیند: «در این عشق چیزی نفرت آور، چیزی اگر نه برخلاف عرف و عادت بلکه خلاف مردانگی و وجدان می‌دید» (همان: ۲۰۲). این عشق اندک‌اندک عمیق‌تر می‌شود به طوری که رهایی از آن برای سیدمیران ممکن نیست: «زندگی بدون این عشق حقیقتاً مشکل و بلکه محال می‌نمود» (همان: ۴۲۹). کم‌کم، کمال می‌یابد و رنگ عارفانه می‌گیرد و هدفمند و متعالی می‌شود: «این عشق بی‌شک، زیبایی و پرتوی بود از نور آسمانی که پروردگار عالم در وقت خلقت بر جسم پاره‌ای از بندگان خاص خود می‌افزود؛ همان پرتو نورانی که اگر بر روح بتابد مردان پاک و یا پیغمبرانی بزرگ به جهانیان می‌دهد» (همان: ۴۳۰). آهو که در ابتدا به عشق آنها به دیده تردید می‌نگریست، می‌پذیرد که عشقی واقعی در بین آنها جریان دارد: «از نظر تو که جوهر زندگی را جز عشق چیزی نمی‌دانی هما پناهگاهی است در مقابل یورش‌های خسته‌کننده و دل‌آزار طبیعت، یا اجتماع و محیط» (همان: ۶۱۶). «دل گرم و گدازانش که گویی راز عشق ازلی در درون آن راه یافته بود وی را از خود بی‌خبر کرده بود. مانند همیشه در خلسه آسمانی سیر می‌کرد» (همان: ۶۴۱). با این اوصاف، درمی‌یابیم که علاقه سیدمیران به هما تنها یک هوس گذرا نبود بلکه از هوسی شروع و به معانی عمیق و متعالی راه یافته بود. فصل چهاردهم رمان همه در وصف و ستایش عشق و البته بیان مصائب عشق و شرح اشتیاق است. در لابه‌لای همین گفتگوها است که اشاراتی هم به احتمال جدایی داده می‌شود که خود سیدمیران و هما هم به آن واقف هستند: «شش سال است دیوانگی می‌کنم، گیرم شش روز دیگر نیز به آن ادامه دادم» (همان: ۶۴۹).

با تحلیل این داده‌ها می‌توان این گفتمان‌ها را به ترتیب فراوانی کاربرد، پیدا کرد: گفتمان عاشقانه،

گفتمان مردسالارانه، گفتمان مذهب، گفتمان سنت و مدرنیته، گفتمان حجاب.

هما

الف. ویژگی‌های کلی شخصیت

هما که در فصل اول بارها با عنوان مبهم و تحقیرآمیز «زن چادر سفید» شناخته می‌شود، بار اول در دکان نانوائی اینگونه توصیف می‌شود: «بی‌آنکه کاملاً جلو بیاید؛ با حالتی شرم‌آگین که سادگی دلنشین آن از نجابت بزرگ‌زادگان نشان داشت، دست پیش آورد و سکه‌ای یک ریالی روی سکو گذارد و با صدایی نرم و نیمه شکسته که کوشش داشت ته لهجه‌گردی آنرا پوشاند چارکی نان خواست» (همان: ۳۱). اینکه او سعی در پوشاندن ته لهجه‌کردی خود داشت نشان از تمایلات نوخواهانه و متجددانه او دارد که تا پایان داستان به صورت‌های مختلف جلوه می‌کند و از ویژگی‌های بارز اوست. با اینکه هما روستایی بود اما به قول حسین‌خان- مطربی که همای ره‌اشده چندی را نزد او به سر برده بود- او برای شهر ساخته شده بود. نویسنده در معرفی زن چادر سفید اطلاعات زیادی نمی‌دهد و خواننده اندک‌اندک با او آشنا می‌شود، گویی قرار است خواننده هم همراه با سیدمیران با او آشنا شود.

در جمله «زن [هما] خود می‌خواست بنمایند، که او از آن قبیل کسان نیست که برای خریدهایی از این قبیل به کوچه و بازار پا بگذارد» (همان: ۳۱)، فعل «می‌نمایند» فرایندی حدسی است و راوی با آوردن این فعل، دانای کل نبودن خود و دیرآشنا بودن زنان (ظاهرسازی وی) را مشخص می‌کند. نویسنده به عمد، قضاوت صریحی درباره شخصیت هما ندارد و از اینکه او را زنی لکاته معرفی کند به شدت پرهیز می‌کند حتی گاهی او را زنی موجه می‌بینیم که در مواردی برای آهو، دلسوزی می‌کند. گاهی او از زبان آهو زنی «افسونگر و فریبکار» نامیده می‌شود و از زبان زن دلاک حمام «زن بدنام»؛ اما آهو او را پاکدامن می‌داند. وی در نظر سیدمیران چنین می‌نماید: «چهره حالت‌دار و بی‌تکبرش، با هاله درخشانی از زیبایی و متانت، تصویر دومی بود از مریم مقدس» (همان: ۳۶). «در حرکاتش چیزی از خلق و خو و عادات بی‌بند و بار بی پروا لیکن سرسخت و تسلیم‌ناپذیر کولیان دیده می‌شد» (همان: ۱۰۵). هما در این داستان، چهره معمولی و واقعی یک زن را نمایندگی می‌کند. نه عفریته و اهریمنی است نه پریوار و فرشته خو.

ب. مشتاق مدرنیته

هما زنی است که دلش می‌خواهد امروزی باشد و این گرایش به سوی مدرنیته در شخصیت او، رو به فزونی است. او زنی نیست که نظام مردسالاری را بپسندد یا برتابد، وقتی که از جانب شوهرش با لفظ «ضعیفه» مورد خطاب قرار می‌گیرد، شوهرش را سرزنش می‌کند که دیگر در برخورد با او این کلمه را استفاده نکند: «باز هم جلوی مردم به من گفتی ضعیفه؟!» (همان: ۷۳۴). این درحالی است که سیدمیران این کلمه را بارها در خطاب با آهو استفاده می‌کند. از تفاوت‌های دیگر او با آهو این است که او شوهرش را «سرابی» خطاب می‌کند و نه مثل آهو «مشهدی». او مخالف تبعیض جنسیتی است (ر.ک: همان: ۴۴)؛ اما هیچگاه در حد و قواره زنی فمینیست^۱ که بخواهد با نظام مردسالار مبارزه کند، دیده نمی‌شود. جایی در داستان، هما پیشنهاد می‌کند که فرزندان سیدمیران به جای واژه «بابا» که لفظی قدیمی بود به پدرشان «آقا» بگویند و دیگر اینکه بچه‌ها در خانه به جای گُردی، فارسی حرف بزنند و سیدمیران به جای شلوار کردی جافی، پیژامه بپوشد. این پیشنهادهای او همگی نشان از تحول‌خواهی و نوگرایی او دارد. از دیگر نشانه‌های تجددخواهی او، تمایلش به کار بیرون از خانه و خیاطی و انگیزه-اش برای رفتن به سینما است. مادموازل پارسی در جسم یک دختر سفید چغایی، بچه وضع، کوتاه فکر، جملات سیدمیران در توصیف شخصیت هماست: «می‌گوید برای این لباس‌های خوب می‌پوشم و با درشکه در شهر می‌گردم تا حاجی بنا (شوهر سابق) را از غصه و حسادت دق مرگ بکنم» (همان: ۵۱۵).

ج. عشق مصلحت‌آمیز

هما به ناچار به خانه سیدمیران آمده و به او پناه آورده بود اما دلش از محبت او خالی نبود، هرچند عشقش به پای سیدمیران نمی‌رسید. در واقع او خود می‌دانست که ماندگار نیست و نقشی را بازی می‌کرد که از او می‌خواستند (ر.ک: همان: ۴۰۴). عشق برای او حکم مخدر و مسکر را دارد. او زندگی بدون عشق را مانند زمین بدون آب می‌دانست.

ج. گرایش اجتماعی

در سخنان هما نشانه‌هایی دال بر مذهبی یا ضد‌مذهب بودن او دیده نمی‌شود. او موافق کشف حجاب است. در پاسخ شوهرش که کشف حجاب را آب ریخته می‌داند، می‌گوید: «چه آبی ریخته

شد؟ کجای آسمان به زمین آمد؟ چطور شد؟ من نمی‌دانم شما مردها چرا اینقدر خشکه مقدّس و ریایی هستید. اگر ما زن‌ها از آن جلد سیاهمان بیرون آمده‌ایم به کجای مذهب یا ناموس برخورد است؟ مگر تا بوده و هست مادران و خواهران ما در دهات با روی بدون پوشش نگشته‌اند؟ (همان: ۴۹۱). او استعاره جلد سیاه را برای چادر به کار می‌برد تا آشکارا ناخشنودیش را از حجاب نشان دهد. بخشی از داستان که توصیف لباس تازه هما و قصد او برای بیرون رفتن، بدون چادر، معرفی برای اوست (همان: ۵۲۲). با تحلیل این داده‌ها می‌توان این گفتمان‌ها را به ترتیب فراوانی کاربرد، استخراج کرد: گفتمان تجدد طلبانه، گفتمان حجاب، گفتمان عاشقانه.

آهو

الف. ویژگی‌های کلی

آهو، در آغاز فصل دوم داستان، اینگونه توصیف می‌شود: «نگاه مهرآمیز و نوازشگرش به بچه‌ها و شوهر، تبسم شیرین همیشگی‌اش که نقش دلاویز روحی بود شاد و بی‌غم، به خوبی نشان دهنده حقیقتی بود که او زنی است خوشبخت، زنی است که از لذت مست‌کننده یک زندگی گرم و هستی-بخش و به تمام معنی کلمه سعادت‌آمیز، برخوردار می‌باشد. این زن، آهو خانم، همسر سیدمیران سربابی نانوا و مادر بچه‌ها بود» (همان: ۵۹). در این جملات نقش همسر و مادر بودن و خشنودی او نشان داده شده است. اینکه نویسنده بر نانو بودن شوهر او تأکید می‌کند، جایگاه اجتماعی نانوا و رضایت او را از این مسئله نشان می‌دهد. واژه «سعادت‌آمیز» و «خوشبخت» که در اینجا و جاهای دیگر داستان پیش از ورود هما به زندگی‌اش آورده می‌شود، در توصیف زندگی او بسیار کلیدی و مهم است (همان: ۵۰۴). ارتباط او با هما، همیشه، با نزاع و دعوا و کشمکش نیست؛ اما هیچگاه نام هوویش را بر زبان نمی‌آورد و لحظاتی پیش می‌آید که روابط آن‌ها از حالت تخاصم خارج می‌شود (همان: ۵۱۳).

ب. زن سنتی (مادر)

صفات و واژه‌هایی که در بخش‌های مختلف داستان درباره آهو آورده شده است، چهره یک زن سنتی را به خوبی ترسیم می‌کند (همان: ۱۸۰). و این یکی از تفاوت‌های او با هما (تفاوت زن سنتی و زن مدرنیته) است. او به زندگی با میران قانع و راضیست (همان: ۸۰). وی زنی است که برخلاف هما، تسلیم گفتمان حاکم بر جامعه یعنی همان گفتمان مردسالارانه است که مذهب را هم به نفع خود تفسیر می‌کند. جایی میران خطاب به آهو می‌گوید: «مرد خدای کوچک زن است» (همان: ۴۱۷). جالب است

که این جمله، در جای دیگر بر زبان آهو جاری می‌شود: «مرد خدای کوچک زن است، هر چه بکند بر او ایرادی نیست. ابراهیم نبی هم بر سر هاجر زن آورد (همان: ۵۰۹). آهو زنی با اعتقاد مذهبی است و این در عباراتی که بر زبانش می‌رود، مشهود است. «ای امام رضا، ای ضامن آهو، آیا دیگر وقت آن نرسیده است که این آهوی دردمندت را به حضور بطلبی؟!» (همان: ۶۳۰). با این حال او به جادو و رمال هم متوسل می‌شود.

ج. جای خالی عشق

در رابطه آهو با سیدمیران، آن چیزی که غایب است عشق است (همان: ۷۰).

د. آهو خانم و شوهرش

او شوهرش را حق خود و هما را غاصب این حق می‌داند و هیچگاه ازدواج آنها را به رسمیت نمی‌شناسد. یک بار در معدود فرصت‌هایی که دست می‌دهد، گفتگویی بین آهو و سیدمیران پیش می‌آید و او در صحبت‌هایش بارها کلمه شوهرم را به کار می‌برد که حذفش خللی در دیالوگ ایجاد نمی‌کند: «چرا شوهرم، چرا؟! تو داری یکباره از دست می‌روی. تو داری دستی‌دستی، خودت را به نبودی می‌کشانی. اگر به خودت رحمی نداری - آه، شوهرم، به کجا داری ما را می‌کشانی؟» (همان: ۶۰۹).

آهو فقط در پایان داستان است که از لاک یک زن ستم‌کش بیرون می‌آید و نقش زنی صاحب‌حق را به عهده می‌گیرد و حق خود را مطالبه و به جای دعا یا جادو و طلسمات، اقدام می‌کند. در صفحات پایانی داستان وقتی که آهو برای یافتن شوهرش به گاراژ می‌رود، فعل‌هایی درمورد آهو به کار می‌رود که از نظر تحلیل گفتمان قابل توجه است و در بحث کنشگری یا کنش‌پذیری و نتایجی که هر کدام در تولید معنا دارند، اهمیت دارد (ر.ک: افغانی، ۱۳۹۵: ۷۹۴). فرایندهای «یسل‌کشان پیش رفت، نزدیک او ایستاد، در چشم مرد خیره شد، بر وی خروشید، به سوی مرد خود شتافت، به سمت درشکه کشانید، به داخل درشکه راند» (همان: ۷۹۵) همگی افعال کنشی هستند که کنشگری آهو را به رخ می‌کشند و این تنها صحنه‌ای است که آهو در نقش فاعلی کنشگر ظاهر می‌شود و در بقیه موارد کنش‌پذیر است و او را در برابر همسرش، اغلب با لحن ضعیف و تسلیم‌پذیر و فروخورده می‌بینیم. با تحلیل این داده‌ها می‌توان این گفتمان‌ها را به ترتیب فراوانی کاربرد، استخراج کرد: گفتمان سنت‌گرایانه، گفتمان مذهب، گفتمان جنسیتی.

۲-۲. تفسیر

اینکه یک گفتگو در چه محیط و مکانی صورت می‌گیرد، نزدیک‌ترین عامل تشکیل بافت یک متن است و تا نهادها و ساختارهای اجتماعی که بر شکل‌گیری یک متن اثر می‌گذارند، گسترش می‌یابد و به بافت تاریخی و فرهنگی پیوند می‌خورد (ر.ک: صافی پیر لوجه، ۱۳۹۵: ۱۸۶). در بافت موقعیتی اینکه چه کسانی و از چه پایگاه اجتماعی و زیر تأثیر کدام نهادها و ساختارهای اجتماعی و درباره‌ی چه موضوعی سخن می‌گویند، بررسی می‌شود.

گفتمان عاشقانه

در سرآغاز این داستان بلند و در صفحه‌ی نخست آن این دو بیت از حافظ درج شده است: پیرانه سرم عشق جوانی به سر افتاد... عشقی که در این داستان روایت می‌شود از یک عشق اروتیک و وسوسه انگیز شروع می‌شود؛ اما در بخش‌هایی از داستان نشانه‌هایی از یک عشق افلاطونی، کمال یافته و رمانتیک هم در آن دیده می‌شود هر چند جنبه‌ی جسمانی آن تا پایان ادامه دارد.

در آغاز داستان سخن از هوای نفس و وسوسه‌ای است که سیدمیران از پس آن بر نمی‌آید (ر.ک: افغانی، ۱۳۹۵: ۱۴۹). اما در اواخر داستان سیدمیران عشق را مقدمه‌ی شناخت خدا معرفی می‌کند (همان: ۶۴۱). تعالی یافتن هوس سیدمیران به عشق پاک، یادآور داستان‌هایی چون داستان شیخ صنعان است و به شکل ضمنی تاییدی بر فرایند دلدادگی سیدمیران به حساب می‌آید. بر پایه دیدگاه سارا میلز، و بر پایه سبک‌شناسی فمینیستی، این گونه عشق‌ها و تصویرهای تشبیهی و نیز نادیده گرفته شدن عاطفه‌ی آهو را می‌توان نمونه تبعیض‌های جنسیتی دانست (ر.ک: خجسته‌پور و همکاران، ۱۴۰۱: ۴۵) چراکه به شکل غیرمستقیم، فرادستی و راهبرد و کارکرد مثبت عشق‌بازی را به سیدمیران منتقل می‌کند و ذهنیتی از تابعیت و فرودستی زن بسان تابعیت سرانجامین و جان‌نارانه‌ی دختر ترسا از شیخ صنعان را ایجاد می‌کند و صدای فرادستی و تسلط مردسالاری را رساتر به گوش خواننده می‌رساند؛ البته راوی سوم شخص و صداهای اندیشه‌های دینی، و رخدادهای اجتماعی همچون کشف حجاب و تغییر پوشش مردان، صداهای مخالفت و موافقت با این رخدادهای اعلام حضور فرهنگ سنتی در برابر هجوم فرهنگ غربی است که در این رمان، با برجسته کردن شخصیت‌های متقابل آهو و هما، به نمایش گذاشته می‌شود.

بر اساس دیدگاه ژرار ژنت، در این متن همچون دیگر متون، زمان روایت خطی و ترتیبی است و راوی سوم شخص با حضور در تمام متن، چیرگی خود را نشان می‌دهد (ر.ک: حبیبی، ۱۳۹۳: ۲۹)؛ ولی وجود صداهای درون متنی (فمینیستی) و برون متنی (دینی-حکومتی) موجود در این رمان، سبب

می‌شود که از استبداد راوی کاسته شود (ر.ک: رستمی، ۱۳۹۴: ۵۵). کاربرد راوی دانای کل و جمله‌های کوتاهی که آهو به کار می‌برد و لحن‌های ویژه هما، آهو، از ویژگی‌ها و مولفه‌های زنانه در سبک‌شناسی فمینیستی سارا میلز به حساب می‌آید (خجسته‌پور، ۱۴۰۲: ۳۵).

بر اساس دیدگاه ژنت، پیوستگی زمانی رخدادها و تطبیق آنها با تاریخ واقعی و سرگذشت سیدمیران، نشان می‌دهد که زمان روایت، خطی و رویدادها ترتیبی است و رفت و برگشت‌ها منسجم و مرتب‌اند و درونمایه، نگرشی فمینیستی-تاریخی را به نمایش می‌گذارد. وجه امری فرایندهایی که سیدمیران در برابر آهو به کار می‌برد از برتری جنسیتی حکایت دارد. کریستوا زمانمندی یادواره‌ای را سبب روایی‌شدن متن می‌داند، و این متن روایی، به همراه خود کم‌بینی‌های آهو می‌تواند با آلوده‌انگاری کریستوا، همسان در نظر گرفته شود که اسباب آزار خود آهو و مهم‌تر از آن تهدید حساب کردن هما می‌شود و زمینه‌ساز راندن و طرد شدن او از جانب آهو می‌گردد (ر.ک: علی‌پور، مقیم نژاد، ۱۴۰۰: ۵۹؛ رقایب‌پور، بی‌نظیر، ۱۴۰۱: ۱۰۷).

در فصل سوم داستان، سیدمیران، بوی هما را در می‌یابد (افغانی، ۱۳۹۵: ۹۲). بوی خیال، هوا و غم عشق رمزهایی هستند که در گستره فرهنگ و ادبیات فارسی کم‌شمار نیستند. نویسنده با این خانه-برانداز و خانمان‌سوز، تا پایان داستان از قهرمان داستانش حمایت می‌کند. مفاهیم و اصطلاحات عاشقانه‌ای که در این داستان می‌بینیم بر ساخته ذهن نویسنده نیست؛ بلکه، مضامین مشترکی است که در ادبیات و در سنت ادبی ما جریان داشته است و با نگاه بینامتنی قابل بررسی است (ر.ک: همان: ۶۱۷، ۶۱۹، ۶۲۰).

گفتمان سنت و مدرنیته

در نخستین واژگان این داستان، به شیوه رئالیستی، زمان و مکان وقوع داستان ذکر می‌شود. زمستان سال ۱۳۱۳ در شهر کرمانشاه. این وقایع به صورت خطی تا سال ۱۳۲۰ یعنی درست زمانی که سایه جنگ جهانی دوم بر سر ایران افتاده است، ادامه می‌یابد. در بررسی تاریخی، این هفت سالی است که «رضا شاه قدرت خود را تثبیت کرده است و در حال اجرای اصلاحات اجتماعی به هدف، غیردینی سازی، مبارزه با قبیله‌گرایی، ملی‌گرایی، توسعه آموزشی و سرمایه‌داری دولتی بود» (آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۱۷۴)، اقداماتی مانند یکسان کردن پوشش افراد و کشف حجاب که به طور مستقیم در داستان به آنها اشاره می‌شود و دیگر دگرگونی‌هایی که در ساختارها و نهادهای اجتماعی که در این داستان نیز مطرح

شده‌اند، گفتمان‌های داستان را در زیر تأثیر خود قرار داده‌اند.

در این داستان هما زنی است جوان که خواهان کار در بیرون از خانه، طرفدار کشف حجاب، رفتن به سینما و برابری‌های اجتماعی بین زن و مرد است. هما در این خواست‌ها، از «روح زمانه» الهام می‌گرفت به راحتی می‌توانست نماینده یک زن تجددگرا و رویگردان از سنت باشد. تجدیدی که حکومت وقت هم در پی ترویج آن در جامعه بود. همای بی‌سواد، فقط دلپسته ظواهری از زندگی مدرن است و با سایر افراد خانواده و جامعه، همخوانی و هماهنگی ندارد و به خوبی با گفتمان توسعه و مدرنیته نیم‌بند و ناقص جامعه، مطابقت دارد. سیدمیران با اینکه خیلی با مدرنیته سر سازگاری ندارد، اما به‌ناچار در رفتن به سینما، دیدن نمایش، تراشیدن ریش و... از امواج مدرنیته بر کنار نمی‌ماند. آهو خانم هم نماینده زن سنتی است که در برابر این گفتمان نوظهور رویکرد ستیزه‌جویانه ندارد. زندگی او سنتی و نوع پوشش قدیمی است اما شرایط اجتماعی او را نیز به چالش می‌کشد (افغانی، ۱۳۹۵: ۴۵۰). او نشان بی‌کنشی اجتماعی اغلب زنان این دوره، در بیرون از خانه است.

محل و سبک زندگی خانواده سرابی، بافت موقعیتی داستان را از لحاظ فیزیکی نشان می‌دهد. همسایه‌های مستاجری که در کنار این خانواده در خانه‌ای بزرگ زندگی می‌کنند و همگی از قشر ضعیف جامعه هستند، تا حدودی فضای اجتماعی یک محیط فقیر سنتی داستان را نشان می‌دهند (همان: ۷۷۲).

در همین فضای سنتی باز می‌بینیم که تحولاتی در حال رخ دادن است؛ در خواستگاری کلارا- دختر سیدمیران- خواستگار و دختر به پیشنهاد سنت‌شکانه‌ها، اجازه می‌یابند تنها با هم گفتگو کنند. نویسنده دلیل موردپسندبودن این روش را نزد جامعه سنتی، تطبیق با خوب و بد چهاردیواری خانه شوهر می‌داند. گویی جامعه در درستی این روش‌های خویش شک کرده است و نویسنده هم سخن از واگذاری بار مسئولیت بر دوش زنان به میان می‌آورد. «همان: ۷۰۱». این بخش از داستان تصویر تجددطلبی ناگزیر و به قول نویسنده، بی‌پیرایه‌ای است که فارغ از جنبه دستوری و نمایشی آن، در زیر پوست جامعه کار خود را بی‌سر و صدا انجام می‌دهد. مقاومت در برابر تجدد و پذیرش قید و شرط مدرنیسم دو صورت روبرو شدن مردم با مدرنیته است. «جهانبگلو» (۱۳۸۴ به نقل از تبریزنیا، ۱۳۸۸: ۵۵) می‌گوید: «رویارویی ایران با دستاوردهای جهان مدرن، همواره به دو صورت قهرآمیز و تراژیک، یا تقلیدی و مضحک صورت گرفته است». در این داستان نگاه قهرآمیز به مدرنیسم را در شخصیت سیدمیران می‌بینیم و صورت تقلیدی را در چهره هما و هر دو نه کاملاً سنتی‌اند و نه مطلقاً مدرن و

داستان شرایط جامعه‌ای در حال گذار از سنت به مدرنیته را می‌نمایاند که در حال پوست‌اندازی است.

گفتمان حجاب

مسئله حجاب خرده‌گفتمانی پیوسته با گفتمان سنت و مدرنیته قرار داد. سال ۱۳۱۳ که نقطه شروع حوادث داستان است، همان سالی است که طرح کشف حجاب در حال شکل‌گیری است و یک سال بعد یعنی دی ماه سال ۱۳۱۴ لازم الاجرا می‌شود (ر.ک: آبراهامیان، ۱۳۷۷: ۱۸۰).

مسئله حجاب از همان اوایل رمان مطرح می‌شود و سیدمیران در مقام نظر و عمل، در مسئله حجاب، موضع دوگانه دارد، در اوایل داستان حجب و حیای باطن را حجاب زن می‌داند و پس از ازدواج با هما چادر را قلعه زن معرفی می‌کند (افغانی، ۱۳۹۵: ۲۰۴). در واقع، او بیشتر به یک نفع شخصی وابسته است نه اصول مذهبی. در این اثر، نخست گفتمانی به ظاهر مذهبی که با تعصب و گاه از سر منفعت‌طلبی با کشف حجاب و حضور زن در اجتماع مخالف است و دوم گفتمانی سطحی و ظاهربین که از کشف حجاب استقبال می‌کند اما هیچ شناختی از آثار و نتایج آن نداشتند، دیده می‌شود. اگر مجموع گفتگو-های شخصیت‌ها و اظهار نظرهای راوی را در کنار هم قرار دهیم، گفتمان حاصل از آن را به نفع کشف حجاب می‌بینیم که با انتقاداتی همراه است. یکی از وجوه بینامتنیت، شناخت منابع اجتماعی است که در تولید و فهم متن دخیل‌اند و گویا بحث حجاب و کشف حجاب در جامعه به دوره رضا شاه برنمی‌گردد و پیشینه دیرینه‌تری دارد (ر.ک: کاتوزیان، ۱۳۸۹: ۴۴۷).

۲-۳. تبیین

در سطح تبیین، سهم عوامل اجتماعی و موقعیتی و روابط قدرت و مسائل ایدئولوژیک در شکل‌دادن گفتمان شناخته‌شده. در واقع، جنبه انتقادی تحلیل گفتمان مربوط به سطح تبیین است و «خشونت علیه زنان»، «هژمونی قدرت» و «مولفه‌های مردسالارانه» را نشان می‌دهد.

فرایندهای نهادی و هژمونی قدرت

در بخش فرایندهای نهادی مشخص می‌شود که چه نهادهایی با چه نوعی از روابط قدرت در شکل‌دادن گفتمان‌های این داستان نقش داشته‌اند. در این بخش به بررسی ارتباط سه نهاد؛ دین، دولت و خانواده که «سازنده جامعه ایرانی بوده است» (حاتمی، ۱۳۹۳: ۱۱۷) با دیگر گفتمان‌های داستان، می‌پردازیم.

الف. نهاد دین

یکی از نهادهای مؤثر در جامعه ایرانی، نهاد دین یا مذهب است. در این داستان، مذهب همه جا حضور تأثیرگذاری دارد، در ساختار اجتماعی و ساختار ذهنی و روانی افراد جامعه و شکل دادن همه گفتمان‌های داستان، کم و بیش نقش دارد؛ اما بعد مادی و فیزیکی و تشکیلاتی آن مانند مسجد و حوزه کم‌تر دیده می‌شود و گاه دین فقط بر سر زبان و ابزاری برای به دست آوردن برتری جنسیتی و گفتمان مردسالارانه است. نگاهی دوباره به نمونه‌های پیشین نشان می‌دهد که شخصیت مرد داستان چگونه با گزینش فقراتی از ابعاد عقیدتی و نقلی دین، سلطه خود را موجه و طبیعی جلوه می‌دهد؛ اما از عدالت بین زنان که سفارشی دینی است، سخنی نمی‌گوید (ر.ک: آیه ۱۲۹ سوره نسا).

در این داستان، یکی از گفتمان‌های متأثر از دین، برخورد با گفتمان مدرنیته است. یک نمونه؛ درخواست هما برای رفتن به سینما و دیدن عجایب این صنعت تازه وارد از مظاهر تجدد است. در برابر این درخواست «مرد دین‌دار» داستان ممانعت می‌کند و این همه را دروغ و ساختگی و برای گمراه کردن مردم و ترویج بی‌دینی می‌داند. از طرف دیگر فهم دینی هم در طی سالیان از رهاورد مدرنیته برکنار نبوده و میدان و میزان قدرت و نفوذش دچار قبض و بسط‌هایی گردیده است.

کارکردهای دینی در این رمان در چهارچوب کنش‌های اسلام سنتی است. دین بیش‌تر بر زبان شخصیت‌ها جاری است و در عمل آنان چندان تأثیر گذار نیست. تفسیر شخصیت‌های داستان از دین به منافع شخصی گره می‌خورد و برایشان اعتبار اجتماعی می‌آورد. در داستان می‌بینیم که سفر زیارتی سیدمیران به مشهد در آن زمان «زنگ ورود او را به جرگه چیزداران» می‌نوازد و «مهری است به پای اعتبارنامه کسب و کارش» و در جامعه، برایش وزن و اعتبار کسب می‌کند. تعیین‌بخشی گفتمان مذهبی جامعه را بر گفتمان عاشقانه این داستان هم می‌توان مشاهده کرد، در بیان جایگاه مقام معشوقی هما، می‌خوانیم که او «بارقه‌ای خدایی» و «آیت قدرت اوست» و به این ترتیب عشق، زمانی کمال و مشروعیت می‌یابد که رنگ و بوی دینی پیدا کند.

ب. نهاد خانواده

نهاد مهم دیگر، نهاد خانواده است و «هر نوع تغییری در جامعه ایرانی ریشه در خانواده دارد» (حاتمی، ۱۳۹۳: ۱۱۷). حوادث این رمان، بیشتر، در محیط خانواده اتفاق می‌افتد و بازتاب حوادث اجتماع را نیز در خانه می‌بینیم. برای اولین بار پس از نفوذ وسوسه هما به ذهن سیدمیران است که او «خود را در کانون خانواده نمی‌دید»؛ اندک‌اندک از خانواده غافل می‌شود و از فرزندانش فاصله می‌-

گیرد تا وقتی که خانواده را در آستانه ازهم‌پاشیدگی قرار می‌دهد. در واقع نویسنده با توصیف این خانواده به توصیف جامعه ایران در مقطع خاصی از تاریخ می‌پردازد. تغییراتی که در خانواده سرابی، بر بنیاد ستم بر آهو و تحقیر موقعیت زن و نادیده گرفتن او در تصمیم‌گیری، در حال رخ دادن است، همزمان و همگام با تغییراتی نوگرایانه است که در کل جامعه در حال تکوین است (سیدمیران یا مرد ایرانی در جامعه‌ای با مولفه‌های مردسالارانه، و در راستای تأثر از هژمونی قدرت، بنابر منافع مردسالاری به زن‌ستیزی و تحقیر جایگاه زن و پذیرش کشف حجاب می‌پردازد). جامعه و خانواده تأثیری متقابل بر یکدیگر دارند از این رو هما مثل حکومت سلطه و هژمونی قدرت در پی تغییر لباس و نوع پوشش و خواهان رواج فارسی معیار است. این نمونه خوبی برای نشان دادن هماهنگی تحول همسوز کرده‌شده خانواده با تحول موجود در جامعه و حکومت است.

ج. نهاد دولت

دولت قدرتمندترین نهاد مدرنیته است که با دخالت طبیعی و گاه قهری خود گفتمان‌های جامعه را به جهات مورد نظر خود سوق می‌دهد (ر.ک: گیدنز، ۱۳۸۷: ۹). در داستان می‌بینیم که دولت طرفدار ورود مظاهر مدرنیته در جامعه و در پی برساختن هویت ملی تازه است؛ اما این تحولات «که از بالا انجام می‌شد» از طرف مردم با بدبینی و انکار مواجه می‌شود و نشان می‌دهد که یک کنش گفتمانی زمانی می‌تواند کارکرد درست خود را داشته باشد که با دیگر گفتمان‌ها و با سازوکار اجتماعی، هماهنگ باشد (ر.ک: یورگنسن و فیلیس، ۱۳۹۱: ۱۲۰). در این داستان، پدرسالاری در خانواده، مشابه و متأثر از استبداد قدرت و پادشاهی است که هیچ بازدارنده‌ای نداشته باشد (آزاد ارمکی و نصرتی نژاد، ۱۳۸۹: ۲۱).

۲-۳-۱. حاصل تبیین

تحول

با بررسی گفتمان‌های رمان، معلوم شد که در حوزه‌های فردی و اجتماعی همه چیز در حال تغییر و تحول است. شخصیت‌های داستان پس از طی یک دوره هفت ساله همگام با تحولات اجتماعی، دارای هویت اجتماعی جدیدی شده‌اند و با آنچه که در آغاز می‌بینیم تفاوت دارند، نه شخصیت مرد داستان آن اقتدار و سلطه اولیه را دارد و نه زنان داستان مظلوم و درمانده هستند. زنان داستان یکی برای حفظ زندگی خانوادگی‌اش و دیگری برای ترک آن، خود تصمیم می‌گیرند و اقدام می‌کنند. عادات،

فرهنگ و روابط اجتماعی نیز در حال دگرگون شدن هستند که نمود آن را در شکل خواستگاری و حتی در روابط عاشقانه می‌بینیم؛ البته سیر این تحولات گفتمانی آرام است و اندک‌اندک جای خود را پیدا می‌کند و چنین نیست که تمام سنت‌ها را به یکباره براندازد. بنابراین تمامی گفتمان‌های داستان جدا شدن از جامعه سنتی و گذار به مدرنیته را نشان می‌دهند؛ و کاهش قدرت مردسالاری، رفع جزئی ستم از زنان، غلبه یافتن و تسلط خواسته‌های قدرت بر افراد و اجتماع قابل دیدن است. گفتمان روایی و ادبی داستان نیز وضعیت پایدار و یکدستی ندارد و در تأثر از نوسان گفتمان‌های مطرح شده، قرار می‌گیرد. شاید دلیل اینکه منتقدی این رمان را گرفتار دوگانگی عجیبی می‌داند و آن را در مرز بین اثر هنری و اثر عامه‌پسند، معلق می‌داند (میرعابدینی، ۱۳۸۰: ۳۹۷) همین تجلی بیناگفتمانی باشد.

زن و موقعیت او

مهم‌ترین مسأله اجتماعی داستان توجه به موقعیت اجتماعی زن است که نه قوانین و نه عرف اجتماعی، از او حمایتی نمی‌کند. نویسنده در یادداشت آغازین، کتاب را به مادرش به خاطر «دردها، داغ‌ها، مصیبت‌ها و هجران‌هایش» هدیه کرده است. در این داستان، گفتمان مردسالاری بازتاب دارد تا با بازنگری، راه اصلاحش فراهم آید. اگر بر سر دوراهی سنت و مدرنیته، هدف رمان، آسیب‌شناسی اجتماعی باشد رمان شوهر آهو خانم از عهده این وظیفه برآمده است.

۳. نتیجه‌گیری

رمان موفق «شوهر آهو خانم» توانسته است درد و رنج‌های رقت‌بار زنانی را نشان دهد که در زیر حاکمیت گفتمان سلطه‌جوی قدرت و مردسالاری دینی و زن‌ستیزی، سرمایه‌های عاطفی، حیثیتی و روانی خود را با هوس و عشق مردان، بر باد رفته می‌بینند؛ و از طرفی قدرت عشق را در تسخیر انسان‌ها به نمایش گذاشته است؛ و توصیفی دقیق در گذر از سنت به مدرنیته ارائه کرده است. تجددطلبی و نوظواری را محدود به کسانی خاص نکرده و سلطه آنرا بر خانواده و جامعه نشان داده و با به تصویر کشیدن شکل خانواده و جامعه، الزام‌های اجتماعی تجدد، اندیشمندان و مردم را به یافتن راهکارهای درست برای غلبه بر ضعف‌های هر یک از گفتمان‌های مردسالاری، نوظواری، اجبار و اکراه و... دعوت نموده است. گفتمان‌های داستان جدا شدن از جامعه سنتی و گذار به مدرنیته‌اند و کوششی هستند برای رفع نابرابری و بی‌عدالتی. کشف حجاب را به عنوان خواسته هژمونی و قدرت مطرح کرده است و از روابط عاشقانه و حُسن و قُبْح سخن رانده است. بازنمایی اینگونه مسائل

توسط یک اثر ادبی ظرفیت و کارکرد ادبیات را برای طرح مسائل انسانی و اجتماعی نشان می‌دهد. از نگاه آسیب‌شناسی اجتماعی، رمان شوهر آهو خانم، با استقبال از کاهش مردسالاری، زن‌ستیزی و ستم علیه مادران را محکوم کرده و کارکرد سلطه و قدرت را همسو با این دیدگاه خواسته است.

کتابنامه

قرآن مجید

ابادری، یوسفعلی و امیری، نادر. (۱۳۸۴). «بازخوانی رمان شوهر آهو خانم». *مطالعات فرهنگی و ارتباطات*. دوره ۱، شماره ۴: صص ۵۷-۷۸.

افغانی، علی محمد. (۱۳۹۵). *شوهر آهو خانم*. چاپ بیست و هفتم، تهران: نگاه.

آبراهامیان، یرواند. (۱۳۷۷). *ایران بین دو انقلاب*. ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی. تهران: نی.

آزادارمکی، تقی، حاضری، علی محمد، ساعی، علی، نصرتی نژاد. (۱۳۹۹). «تبیین جامعه‌شناختی سیاست‌های هویتی دولت پهلوی اول» *جامعه‌شناسی ایران*، سال ۲۱، شماره ۳: ۵۹-۷۹.

آقاگل‌زاده، فردوس. (۱۳۹۴). *تحلیل گفتمان انتقادی*. چاپ سوم. تهران: علمی و فرهنگی.

باختین، میخائیل. (۱۳۹۴). *تخیل مکالمه‌ای*. ترجمه رویا پورآذر، تهران: نی.

بهرام‌پور، شعبانعلی. (۱۳۷۹). *مقدمه تحلیل گفتمان انتقادی*، چ اول، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.

تبریزنیا، مجتبی. (۱۳۸۸). «رویارویی سنت و مدرنیته در ایران معاصر». *کتاب ماه علوم اجتماعی*. شماره ۱۹: صص ۵۵.

حاتمی، علی. (۱۳۹۳). «خانواده در آثار جامعه‌شناسان شرق و غرب». *فصلنامه نقد کتاب علوم اجتماعی*. سال اول، شماره ۳ و ۴: صص ۱۱۵-۱۲۹.

حبیبی، علی اصغر. (تابستان ۱۳۹۳)، «بررسی مؤلفه‌های زبانی نظم، تداوم و بسامد در رمان «ذاکره الحسد» بر اساس زمان روایی ژرار ژنت». *زبان و ادبیات عرب*. شماره ۱۰: صص ۲۹-۶۲.

خجسته، فرامرز و فسایی، جعفر. (۱۳۹۶). «بازتولید مناسبات سلطه در رمان شوهر آهو خانم». *نقد و نظریه ادبی*. سال دوم، دوره دوم، شماره پیاپی ۴: صص ۱۷-۳۸.

خجسته‌پور، سعیده، فرزاد، عبدالحسین، گذشتی، محمدعلی. (بهار و تابستان ۱۴۰۲). «تبیین و بررسی زنانه‌نویسی در رمان سووشون سیمین دانشور بر اساس سبک‌شناسی فمینیستی سارا میلز». *مطالعات نقد ادبی*. شماره ۵۴: صص ۳۵-۵۸.

خجسته پور، سعیده، گذشتی، محمدعلی، فرزاد، عبدالحسین. (اسفند ۱۴۰۱). «مولفه‌های زنانه‌نویسی در رمان اهل غرق منیرو روانی‌پور بر اساس نظریه سارا میلز». *بهار ادب*. شماره ۸۲: ۴۵-۶۳.

رستمی، فرشته. (تابستان ۱۳۹۴). «تاثیر زاویه دید در ایجاد صدای فرامتنی در داستانهای سیمین دانشور بر پایهٔ بخشبندی ژرار ژنت». *پژوهشهای ادبی*. شماره ۴۸: ۵۵-۸۸.

رقاب پور، فاطمه، بی‌نظیر، نگین. (۱۴۰۱). «آلوده انگاری کریستوا و بدن مندی دختران»، *مطالعات ادبیات کودک*، سال ۱۳، شماره ۲: ۱۰۷-۱۳۴. <https://doi.org/10.22099/jcls.2022.41048.1887>

رنجبر، حسنی و نجفی عرب، ملاحظ. (۱۳۹۲). «زبان و جنسیت در رمان شوهر آهو خانم». *مطالعات نقد ادبی*. شماره ۳۰: صص ۱-۱۷.

شعیری، حمیدرضا. (۱۳۹۰). «کدام نقد؟ کدام روش». *نامهٔ نقد*، مجموعه مقالات نخستین همایش نظریه و نقد ادبی در ایران، به کوشش محمود فتوحی، تهران: خانهٔ کتاب.

صافی پیر لوجه، حسین. (۱۳۹۵). *درآمدی بر تحلیل انتقادی گفتمان روایی*، چ دوم، تهران: نی.

عسگری، عسگر و بیات، حسین. (۱۳۹۲). «جایگاه شوهر آهو خانم در ادبیات داستانی فارسی». *فصلنامهٔ زبان و ادبیات فارسی*. سال ۲۱، شماره ۷۴: صص ۲۹-۴۷.

علی پور، یاسمن، مقیم نژاد، مهدی. (۱۴۰۰). «بررسی بازنمایی مفهوم امر آلودهٔ ژولیا کریستوا»، *هنرهای زیبا: هنرهای تجسمی*، دوره ۲۶، شماره ۴: ۵۹-۶۵.

<https://doi.org/10.22059/jfava.2021.294145.666376>

فاولر، راجر. (۱۳۹۵). *سبک و زبان در نقد ادبی*. ترجمه مریم مشرف. تهران: سخن.

فاولر، راجر. (۱۳۹۶). *زبان‌شناسی و رمان*. ترجمهٔ محمد غفاری. ویراست دوم ترجمه، تهران: نشر نی.

فرکلاف، نورمن. (۱۳۷۹). *تحلیل انتقادی گفتمان*. مترجمان فاطمه شایسته پیران و دیگران. تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات، رسانه‌ها.

قاسمی، ملیحه. (۱۳۹۲). «بررسی روانشناختی شخصیت‌های رمان شوهر آهو خانم». استاد راهنما: یدالله جلالی پنداری. پایان نامه کارشناسی ارشد، یزد: یزد.

قبادی، حسینعلی و همکاران. (۱۳۸۸). «تحلیل گفتمان غالب در رمان سووشون سیمین دانشور». *نقد ادبی*. شماره ۶، دوره ۲: صص ۱۴۹-۱۸۳.

قربانی ورکلاهی، معصومه. (۱۳۸۹). «نقد جامعه‌شناختی بر رمان شوهر آهو خانم». استاد راهنما: مریم خلیلی جهانتیغ. پایان نامه کارشناسی ارشد، زاهدان: سیستان و بلوچستان.

- قنبری، لایلا. (۱۳۸۲). «مقایسه تحلیل انتقادی گفتمان داستان‌های کوتاه بزرگسالان و داستان‌های کوتاه معاصر نوجوانان». استاد راهنما: لطف ا... یارمحمدی. پایان نامه کارشناسی ارشد، شیراز: شیراز.
- کاتوزیان، همایون. (۱۳۸۹). *ایرانیان، دوران باستان تا دوره معاصر*، مترجم: حسین شهیدی، تهران: نی.
- کوچکی، زهرا. (۱۳۸۹). «بررسی سیمای زن در رمان شوهر آهو خانم». فصل‌نامه اندیشه‌های ادبی. دوره ۲، شماره ۶: صص ۸۵-۱۰۹.
- گیدنز، آنتونی. (۱۴۰۳). *جامعه‌شناسی*، مترجم: منوچهر صبوری، چ ۳۷، تهران: نی.
- میرصادقی، جمال. (۱۳۸۵). *عناصر داستان*. چاپ پنجم. تهران: سخن.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۸۰). *صد سال داستان نویسی ایران*. تهران: قطره.
- هلیدی، مایکل و حسن، رقیه. (۱۳۹۳). *زبان، بافت، متن*. ترجمه محسن نوبخت. تهران: سپاه‌رود.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۸۳). *گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی*. چاپ اول. تهران: هرمس.
- یارمحمدی، لطف‌الله. (۱۳۹۳). *درآمدی به گفتمان‌شناسی*. چاپ دوم. تهران: هرمس.
- یورگنسن، ماریان؛ فیلیس، لوئیز، (۱۳۹۱)، *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*، مترجم: هادی جلیلی، تهران: نی.

References

Holy Quran

- Abazari, Y. A and Amiri, N. (2005). "Rereading the Novel "Shoreh Aho Khanum". Cultural Studies and Communication. 1(4). pp. 57-78. (In Persian)
- Abrahamian, Y. (1998). *Iran between Two Revolutions*. Translated by; Ahmad Golmohammadi and Mohammad Ebrahim Fattahi. Tehran: Ney Publications. (In Persian)
- Afghani, A. M. (2016). *Shoreh Aho Khanum*. Twenty-seventh Edition, Tehran: Negah. (In Persian)
- Agha Golzadeh, F. (2015). *Critical Discourse Analysis*. 3rd edition. Tehran: Elmi va Farhangi Publications. (In Persian)
- Alipour, Y. & Moqem Nejad, M. (2022), A study of the representation of Julia Kristeva's concept of the polluted matter, *Fine Arts: Visual Arts*, 26(4): pp.59-65. (In Persian)
- Asgari, A and Bayat, H. (2013). "The Place of Novel of shohar e Aho Khanum in Persian Fiction". *Persian Language and Literature Quarterly*. 21(74): pp. 29-47. (In Persian)

- Azadarmaki, T., Hazari, A. M., Saei, A., Nasrati Nejad. (2019). Jameh Shenasi Iran, Vol. 21, No. 3, pp.59-79. (In Persian).
- Azadarmaki, Taghi, Hazeri, Ali Mohammad, Saei, Ali, Nosratinejad. (Fall 2010). Iranian Sociology, Year 21, Issue 3: 59-79.
- Bahrampour, Sh. (2010). Introduction to Critical Discourse Analysis, Part One, Tehran: Media Studies and Research Center. (In Persian)
- Bakhtin, M. (2015). Conversational Imagination. Translated by Roya Pourazar, Tehran: Nei. (In Persian)
- Fairclough, N. (2000). Critical Discourse Analysis. Translated by; Fatemeh Shayesteh Piran and et al. Tehran, Center for Studies and Research, Media. (In Persian)
- Fowler, R. (2016). Style and Language in Literary Criticism. Translated by; Maryam Mushraf. Tehran: Sokhan Publications. (In Persian)
- Fowler, R. (2017). Linguistics and the Novel. Translated by; Mohammad Ghaffari. Second edition of the translation, Tehran: Ney Publications. (In Persian)
- Ghanbari, L. (2003). "Comparison of Critical Analysis of the Discourse of Adult Short Stories and Contemporary Short Stories for Teenagers". Supervisor: Lotf Ayarmohammadi. Master's Thesis, Shiraz: Shiraz. (In Persian)
- Ghasemi, M. (2013). "Psychological Study of the Characters in the Novel of "Shohar-e Ahoo Khanum". Supervisor: Yada...Jalali Pendari. Master's Thesis, Yazd: Yazd. (In Persian)
- Ghobadi, H. et al. (2009). "Analysis of the Dominant Discourse in Simin Daneshvar's Novel "Sowshun". Literary Criticism. 6(2): pp.149-183. (In Persian)
- Ghorbani Verkalai, M. (2009). "Sociological Criticism of the Novel "Husband of the Deer Lady". Supervisor: Maryam Khalili Jahantig. Master's Thesis, Zahedan: Sistan and Baluchestan. (In Persian)
- Giddens, A. (2010). Sociology, Translated by; Manouchehr Sabouri, Vol. 37, Tehran: Ney Publications. (In Persian)
- Habibi, A. (Summer 2014). "A Study of the Linguistic Components of Order, Continuity and Frequency in the Novel "Memory of Envy" Based on the Narrative Tense of Gerard Genette". Arabic Language and Literature. Issue 10: pp. 29-62. (In Persian)
- Halliday, M. & Hassan, R. (2014). Language, Context, Text. Translated by; Mohsen Nobakht. Tehran: Siahroud Publications. (In Persian)
- Hatami, A. (2014). "The Family in the Works of Sociologists of the East and the West". Quarterly of Social Sciences Book Criticism. 1(3&4): pp. 115-129. (In Persian)

- Jorgensen, M. & Phillips, L. (2012), *Theory and Method in Discourse Analysis*, Translated by; Hadi Jalili, Tehran: Ney Publications. (In Persian)
- Katouzian, H. (2010). *Iranians, Ancient to Contemporary*, Translated by: Hossein Shahidi, Tehran: Ney Publications. (In Persian).
- Khojasteh, F. & Fasaee, J. (2017). "Reproduction of Dominance Relations in the Novel "My Husband's Husband". *Literary Criticism and Theory*. 2(4): pp. 17-38. (In Persian)
- Khojastehpour, S, Farzad, A, Ghoshti, M. (2013). "Explanation and Study of Feminine Writing in Simin Daneshvar's Novel *Suvashon* Based on Sarah Mills' Feminine Stylistics". *Literary Criticism Studies*. No. 54: 35-58. (In Persian)
- Khojastehpour, S., Ghoshti, M., Farzad, A. (2012). "Feminine Components of the Writing of the Drowned Man by Moniro Rouanipour Based on Sarah Mills' Theory". *Bahar Adab*. Shamaher 82: pp.45-63. (In Persian)
- Kouchaki, Z. (2010). "A Study of the Image of Women in the Novel "Husband of Ahu Khanum". *Literary Thoughts Quarterly*. 2(6): pp. 85-109. (In Persian).
- Mir-Abedini, H. (2001). *One Hundred Years of Iranian Fiction Writing*. Tehran: Ghatre. (In Persian)
- Mirsadeghi, J. (2006). *Elements of Fiction*. 5th Edition. Tehran: Sokhan. (In Persian)
- Raghaveypour, F. & Binazir, N. (2012). "Kristeva's Body Imagery and the Bodiliness of Girls", *Studies in Children's Literature*, 13(2), pp.107-134. (In Persian).
- Ranjbar, H. & Najafi Arab, M. (2013). "Language and Gender in the Novel of shohar e Ahoo Khanum". *Literary Criticism Studies*. Issue 30: pp. 1-17. (In Persian)
- Rostami, F. (2015). "The Effect of Point of View in Creating a Transtextual Voice in Simin Daneshvar's Stories Based on Gerard Genette's Segmentation". *Literary Research*. Issue 48: pp.55-88. (In Persian)
- Safi Pir Lojeh, H. (2016). *An Introduction to Critical Analysis of Narrative Discourse*, Part Two, Tehran: Ney Publications. (In Persian)
- Shairi, H. (2011). "Which Criticism? Which Method". *Nama Naqd*, Collection of Articles of the First Conference on Literary Theory and Criticism in Iran, edited by Mahmoud Fotohi, Tehran: Khaneh Ketab. (In Persian)
- Tabriznia, M. (2009). "The Confrontation of Tradition and Modernity in Contemporary Iran". *Social Sciences Month Book*. Issue 19: p. 55. (In Persian)
- Yarmohammadi, L. (2004). *Popular and Critical Discourse*. 1st edition. Tehran: Hermes. (In Persian)
- Yarmohammadi, L. (2014). *Introduction to Discourse*. 2nd edition. Tehran: Hermes Publications. (In Persian)